

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ КНЯЖОЇ ДОБИ

Оксана ГОМОТЮК

Copyright © 2012

Українська національна ідея (УНІ), її генеза є наскрізною проблемою сучасного науково-інформаційного простору. Ретроспективний погляд на українську історію переконує у її доленосній ролі для консолідації суспільства, вагомості в контексті боротьби праукраїнців на поворотних етапах, зокрема у протистоянні з монголо-татарами, в часи Української національної революції XVII століття, у посиленні руху опору імперським та окупаційним режимам, в утвердженні національної ідентичності українців. Як засвідчує аналіз сучасної наукової та публіцистичної літератури, й донині формулювання УНІ належить до найбільш дискусійних світоглядних постулатів.

Кожне покоління пропонує свій вектор дії, що базується на усвідомленні спільного минулого, осмисленні майбутнього через особливу місію, на чиннику соціальної дії, зумовленого певним розумінням спільного минулого та майбутнього. УНІ у внутрішньому вимірі спрямована на здолання внутрішніх проблем нації (передовсім на відродження національної культури, здобуття державності тощо) та зовнішніх, пов'язаних із її місцем у розвитку людства або його окремої етнічної спільності. Вона актуалізує визначальні прикмети характеру народу, заповнює свою “ментальну нішу” у світовому часопросторі. Недаремно І. Франко наголошував, що “ми мусимо навчитися чути себе українцями, ...поперед усього пізнати ту свою Україну, ... щоб ми розуміли всі прояви її життя...” [1, с. 443].

Національна ідея будь-якого народу ґрунтується на усвідомленні міфічній чи реальній його місії, дарованій людям певної землі Богом, нездоланною і невблаганною Долею, особливим, характерним лише для даної національної території поєднанням просторових і часових чинників. Докладніше історичні та природні передумови місії української нації розглянуті проф. Л. Масляком [2, с. 75–79]. Як підкреслює академік П. Кононенко, на-

ціональна ідея є не варіантом світогляду чи ідеології, а аналогом буття і самосвідомості нації в усій її генезисній часово-просторовій перспективі, тобто – у всій повноті її якісної та кількісної, змістової і формальної категоріальності [3, с. 9]. Ця ідея не просто відображає світ, а й містить у собі прагнення, хотіння, бажання, суб'єктивну мету, спрямовану на перетворення наявної дійсності. У зв'язку з цим В. Лісовий [4, с. 453–479] закликає до обговорення конкретних шляхів та засобів самоутвердження нації, оскільки без збереження своєї самотутньої культури вона втрачає власне обличчя.

Історичні відомості про наше минуле дають змогу реставрувати генезис та розвиток УНІ, її повсякденну реалізацію в історії українства. До того ж вивчення минулого не тільки збагачує знання про нього, а й допомагає формувати спеціалістів-гуманітаріїв, виховувати національно-патріотичні почуття сучасного покоління. Оскільки у системи освіти є знакова місія – зберегти і примножити інтелектуальний, культурний, духовний потенціали нації, формувати патріотизм, національну гордість, то викладання гуманітарних предметів передбачає *націєтворчу функцію*, а особливо, коли йдеться про майбутніх економістів, фінансистів, юристів та соціальних працівників, які зобов'язані керуватися у своїх діях державницьким мисленням. Крім того, навколо подій середньовічної історії точиться запекла політична боротьба між патріотичними силами і проросійським середовищем щодо походження княжої держави, права успадкування її духовної та матеріальної культури.

Об'єктом студії є духовне життя українців періоду Київської Русі та Галицько-Волинської держави. **Предмет** розвідки – вивчення реалізації української національної ідеї інтелектуальною елітою княжої доби. **Мета** дослідження полягає у доведенні наявності УНІ в добу Київської Русі та Галицько-Волинської

держави і висвітленні шляхів її реалізації у тогочасному соціальному повсякденні.

У контексті нарощування наукових знань Київської Русі, Галицько-Волинської держави, що презентують форматування національної ідеї, варто виокремити її вплив на *програму державотворення*. Зміни у формі – піднесення і розквіт Київської Русі, що розпочалися за Володимира Великого, розширення її території до 800 тис. кв. км, розвиток архітектурного будівництва – викликали різні позитивні характеристики змістового наповнення освітнього процесу, потребу появи нових галузей знань: української літератури, мови, філософії, богослов'я, історії, культурології, права, математики, географії, етнографії, біології, медицини, астрономії та ін. Прийняття *християнства* державною релігією виводило руську державу до європейського співтовариства, уможливило нові дипломатичні контакти. У такий спосіб руська інтелектуальна еліта долучалася до знань, поширених у Візантії – творів Піфагора, Сократа, Платона, Демокріта, Аристотеля, Епікура та інших мислителів Давньої Греції та Риму. Уривки з їх творів уходили до складу численних збірників під назвою “Пчела”. У Русі були відомі натур-філософські твори християнських авторів Іоанна Дамаскіна, Георгія Писиди, Козьми Індикоплава та ін.

Аналіз тогочасного інтелектуального надбання підтверджує наявність самобутньої наукової традиції, яка розвивалася у тісному зв'язку із християнським світом, вносила у духовну скарбницю людства ідеали гуманізму, демократизму. Попри відмінні літературні спрямування, художньо-естетичні уподобання, сприйняття дійсності, об'єднувальною ідеєю інтелектуалів стало визначення місця і ролі україно-руської спільноти, її держави у тогочасному світі. Ця теза є домінуючою у різноманітних творах, передусім повчаннях, посланнях, моліннях, житіях, проповідях, літописах. Окрім цього, виразно простежується адаптованість історіософських роздумів до практики життя. Як зазначає В. Горський, якщо у західноєвропейській культурі здебільшого реалізується “платонівсько-аристотелівська” лінія філософії, яка передбачає прагнення до істини, незалежної від людини і людства, то в киево-руській культурі переважає “александрійсько-біблійна”, яка зорієнтована не так на здобуття безсторонньої істини, як правди, котра постає як драма

людського життя. Любомудр-філософ ідентифікує себе як факт у середині буття. Філософські висновки є наслідком пошуку сенсу життя. Центральним завданням теоретичних роздумів був аналіз земних проблем, можливість їх розв'язання особистим прикладом [5, с. 23].

Носіями нових знань стали князі, оскільки відомими є факти особливого поцінування Ярославом Мудрим *книжної мудрості*, що проявлялося у заснуванні однієї із найбільших у Європі бібліотеки у Софії Київській, (“...і до книг був прихильний, читав часто і вдень, і вночі. І зібрав писців много. І перекладали вони із грецької на словенську і Письмо” [6, с. 177]). Це ж стосується його наступників – князів Святослава та Всеволода. Означену місію виконували й галицькі князі Ярослав Осмомисл, Данило Романович та ін. Крім князів, формуванню наукових знань сприяли ченці, літописці, книжники, учителі, оратори-проповідники, перекладачі. Україна може гордитися такими репрезантами інтелектуальної еліти, як Іларіон Київський, Нестор-літописець, Данило Заточник, Кирило Туровський, Клим Смолятич, Сильвестр, Никон Великий.

За формою сучасні дослідники виокремлюють три осередки книжної мудрості, щоправда за змістом їх без перебільшення можна назвати *українознавчими осередками*, де нарощувалися наукові знання, формувалися перші візії УНІ, кристалізувався науковий світогляд. До першого відносять книжників оточення Ярослава Мудрого – самого Ярослава Мудрого, Іларіона, Григорія, Данила Заточника, Луку Жидята, Якова Мономаха, Іоана, Нестора, поета Янь, Данила Ігумена, Кліма Смолятича. Прикметною рисою осередку стало розуміння дійсності у тісному тандемі світського та релігійного, що створювало унікальний синтез релігії, суспільно-політичного та психокультурного життя [7, с. 63]. Визначальною рисою другого світоставлення стало історико-релігійне спрямування, захист церковної ідеології, увиразнення характерних ознак православ'я на відміну від католицизму, що оформилося у діяльності книжників Києво-Печерського монастиря, щонайперше Феодосія Печерського, Нестора, Кирила Турівського. Книжники третього осередку – Михайлівсько-Видубицького монастиря – ігумен Мойсей, Володимир Мономах, Сильвестр – ревно захищали ідеологію Мономаховичів. Після занепаду Київської Русі

літописні, книжні, наукові традиції продовжувалися у Галицько-Волинській державі.

Орієнтація Ярослава Мудрого на династичні зв'язки із західним бомондом, що презентував католицьку Європу, вказує на нові штрихи та вектори державотворчої діяльності. Це виразно простежується у заснуванні нового осередку – Києво-Печерського монастиря – та призначенні митрополитом русина Іларіона. Прозахідна політика кореспондується із ідеями західного римського права, проведеного у “*Правді Руській*” – знаковій пам'ятці правової, суспільно-політичної, наукової думки українського мудролюбства раннього середньовіччя. Важливим моментом упорядкування внутрішнього життя держави стала систематизація існуючих та видання нових законів, де замість колишньої кровної помсти запроваджено право закону, а кожна стаття утверджувала верховенство гуманізму і демократизму. “Статут Великого князя Ярослава” наголошував: “горе тому, хто оправдує нечесного заради мзди і від правдивого правду віднімає, бо Бог, який дає нам владу, піддає суду ваші діла і помисли ваші перевірить, оскільки ви є слугами царства його” [8, с. 106]; “кому мало дано, з того менше питають, а кому багато дано, з того і багато питають, окрім тих, хто з великим терпінням встановив правду, утвердив істину” [8, с. 106]. Ці думки, будучи надзвичайно актуальними для сьогоденного суспільства, стали визначальними при укладанні “Правди Руської”, свідчили про глибокий демократизм руської спільноти, що не знищився упродовж багатьох віків, а ще більше закріплювалися як напрацьована традиція в наступному козацькому демократичному устрої. Розгляд конкретних соціально-побутових ситуацій створював умови для торжества приватної власності, захисту провідних соціальних верств, закріплював структурованість соціуму, був спробою узаконення князівської влади над руською спільнотою. Водночас домінування князя в управлінській системі Київської Русі, синтез усіх гілок влади в одній особі сприяло консолідації суспільства.

Якщо “Руська Правда” перебувала біля витоків історико-правової думки, то “Слово про закон і благодать” (між 1037–50) Митрополита Іларіона свідчило не лише про форматування історичних, правових традицій української науки, а й про започаткування глибоких філософських роздумів над законом,

благодатю, совістю, свободою вибору, національною ідеєю. В. Горський справедливо назвав його першою пам'яткою давньокиївської філософської думки [9, с. 357]. Високимістецька проповідь логічно вибудовувалась у взаємодоповнювальних частинах: богословська тематика виголошувалась у контексті розвитку суспільства, історична – у рецепції народу, князя та власне молитви за землю руську. У форматі міркувань над біблійними сюжетами, характерними рисами періоду Старого та Нового Заповіту, як вказує автор “Слова ...”, є позитиви християнізації Русі, наголошуючи при цьому, що сам князь Володимир Великий “запалав духом, щоб самому християнином і всій землі його стати” [10, с. 124]. Твір дає нащадкам інформацію про шлях запровадження християнства на Русі. При цьому особливо актуалізується постать князя Володимира – тричі автор звертається до неї, проводить паралелі у світовій історії, виокремлюючи значення Петра і Павла для Риму, Івана Богослова для Азії, Фоми для Індії, Марка для Єгипту. Такі паралелі наводили на думку про можливість канонізації Володимира-Хрестителя, адже його названо “учителем” і “наставником благовір'я”, а його постаті властиві високі моральні чесноти: “у правду зодягнений, міццю підперезаний, в істину взутий, розумом увінчаний і благодійністю як гривною і прикрасами золотими” красується [10, с. 129].

Мислитель, дотримуючись ідеї спадковості, наступності історичного процесу, відводить належне місце у руській історії як Володимирі Великому, так і його наступнику Ярославу Мудрому, котрий продовжує розпочате, примножує славу і велич Русі як Соломон Ізраїля після Давида. На підставі компаративного аналізу “закону і милості”, Старого і Нового Заповіту, вміло поєднуючи світське і релігійне, автор поціновує високі моральні та християнські чесноти як для пересічного русича, так і для державного політика Руської землі, “яку знають і до якої прислухаються по всіх чотирьох кінцях землі” [10, с. 124].

Митрополит бачив за історією Київської Русі цілісний процес, розуміючи наступність його основних етапів. Знакові події минулого пов'язані із передхристиянським періодом, християнізацією Русі та очікуванням Божого суду. Прикметно, що твір засвідчує рівноправність Київської держави у тогочасному співтоваристві. Саме Іларіон, як зауважує В. Гор-

ський, один із перших висловлює історіософські роздуми про місце Русі у світі, його “Слово” набуває значення прообразу, на який спирається подальша традиція вітчизняної культури, принаймі до XVIII століття [5, с. 358].

Автор проповіді володіє належним літературним умінням, вживає яскраві порівняння, що увиразнює головні думки релігійно-політичного твору. Читачі мають нагоду зрозуміти важливість суцільних проблем державотворення, головна із яких перебуває у площині захисту історії, народу, держави, а Київська Русь постає у єдності землі, народу, князів-очільників. Так завершується проповідь “Молитвою до Бога усієї землі нашої”. Митрополит в очікуванні страшного суду, наполегливо просить у Всевишнього за свою країну: “тих, що йдуть раттю, прожени, мир утверди, ворожі країни усмири, голод поверни в достаток, князями нашими постраши сусідні країни, боярам пошли мудрості, городи умнож, церкву твою плекай, багатство своє бережи. Мужів, і жон їхніх, і дітей спаси” [10, с. 131]. Зрозуміло, що це не лише прохання, а й *програма державотворення*, основні засади якої вибудовуються на християнських і моральних чеснотах, повазі до руського народу, його землі з центром у Києві. Відтак національна ідея базувалася на утвердженні величі Київської Русі, на визначенні за нею рівноправного місця у тогочасному світі народів і націй.

Однією із провідних форм нарощування знань про минуле княжої держави були літописи, зміст яких дає уявлення про філософське розуміння тогочасної дійсності, бачення історичного процесу, політичні уподобання та ерудицію духовної еліти. Ці найдавніші пам'ятки писемності були відомі ще у IX столітті, тому дають змогу простежити події ранньої Київської держави, донині слугуючи джерелом знавчою базою для українознавства. Передусім давньоукраїнські літописи подані в Лаврентіївському, Радзивілівському, Іпатіївському зводах. Київський літопис утворив основу Іпатіївського літописного зводу й охоплює відомості про майже 80-річну історію. На тлі феодальної роздробленості актуалізовано проблему захисту Руської землі, а отже воєнну проблематику. Тому до складу літопису увійшла “Воїнська повість про князя Ізяслава”, “Літописне оповідання про похід Ігоря на половців року 1185”, “Слово про побудову Видубицької стіни”, “Слово про похід Ігорів”. Серед центральних тем провідне місце зайняло

відображення боротьби за київський престол князя Ізяслава, нащадка, внука [11, с. 329] князя Володимира, упродовж 1146–54 років. Автору літопису вдалося скласти детальну хронологію подій, починаючи із 25 березня 1151 року по 8 квітня (Великдень) 1151 року, коли князь Ізяслав став повноправним господарем київської землі, хоча неодноразово в контекст подій вплетено вбивство князя Ігоря киянами. Написана у традиціях середньовічної лицарської літератури, повість викликає повагу до руського воїна, котрий відчуває відповідальність за своє оточення і військо. “Ви за мною вийшли... з Руської землі, своїх сіл і своїх дібров лишившись. І я також своєї дідици й отчизни не можу зрентися. Тож або голову я свою зложу, або ж отчину свою добуду і все ваше добро” [11, с. 334], – переконливо заявив князь Ізяслав. Ідеї Руської землі, киевоцентризму, єдності князівств у боротьбі за спільний інтерес, культивовані представниками тогочасної провідної еліти, навколо яких зуміли князі об'єднати тогочасне суспільство, викликає шану і повагу.

Важливо, що патріотичні вчинки освячувалися і підтримувалися церквою, духовенством, та й князі й дружинники вкотре засвідчували відданість християнству. “І так, В'ячеслав, і Ізяслав, і Ростислав, воздавши хвалу Богові, і його пречистій матері, і силі животворящего хреста, з честю і похвалою великою рушили до Києва” [11, с. 349]. Автору літопису вдалося передати провідні ідеї тогочасного суспільства. Так, Софіївський Собор залишався символом світла християнського вчення, тому князі просили благословення та поклонялися йому. Висока духовність руського загалу, його еліти є повчальним прикладом для українців-сучасників.

До Лаврентіївського зводу увійшла “Повість врем'яних літ”, укладена на початку XII століття за авторства печерського ченця Нестора. Твір надійшов у наступних редакціях ігумена Видубицького монастиря Сильвестра та невідомого автора. До “Повісті...” входили такі структурні частини, як “...Кожному народу є спільний писаний закон...”, “...Встановити мир і вкласти договір...”, “Воїнська повість про князя Святослава”, “Дискусія про віру і прийняття християнства князем Володимиром”, “Заповіт Ярослава Мудрого”, “Слово похвальне книзі” та ін. Кожна із частин доносила свою думку. Якщо у частині “...Кожному народу є спільний писаний

закон...” ознайомлювали із звичаями та традиціями інших культур, де водночас читач впевнювався у правильному християнському виборі, то “Заповіт Ярослава Мудрого” наголошував на негативних наслідках міжусобиць, а тому запроваджувався розподіл влади між синами. Використав Нестор чимало іноземних джерел, уривки з творів візантійських авторів: “Хроніки” Георгія Амартола, “Життя” Василя Нового, біблійних книг. Аргументованості літопису додають офіційні державні документи – договори Русі з греками.

“Повість...” презентує розуміння тогочасною провідною верствою знакових аспектів і подій державотворення, пов’язаних із потребою встановлення мирних стосунків із Візантією, оскільки русько-візантійський вектор був головним у зовнішній політиці; із належною військовою доктриною; із проблемою збереження і поширення християнської віри; із перебігом культурної розбудови країни. Літописець управно відтворює погляди тогочасних науковців на розселення слов’ян на час заснування Київської держави, заслуги князів Олега, Ігоря, Святослава, Володимира, Ярослава Мудрого і Володимира Мономаха. Водночас літопис проводить паралелі із подіями світової історії, зокрема в ньому аналізуються причини християнізації Русі, оцінюються ключові політичні гравці, що дає підстави говорити про новий етап розвитку наукових знань, формування історичної свідомості, початок систематичної фіксації результатів суспільної діяльності. Вражає ерудиція тогочасних інтелектуалів, які були знайомі із провідними творами середньовіччя. Недарма ж окрема частина вищезазначеного твору присвячена оді книзі, адже “книжність” була серед важливих чеснот суспільства, яке усвідомлювало, що “книги вказують нам і навчають нас, як іти шляхом покаєння” [7, с. 177].

Вочевидь літописи формували *виховний ідеал* тогочасної спільноти, що стало невід’ємною рисою українознавства. Це простежується як у заклик любити книгу – “джерело мудрості”, “бездонну глибину” [7, с. 177], так і потребою захисту країни – “...не посоромимо землі Руської, а ляжемо тут кістями” [7, с. 155]. Для становлення системи поглядів на українське буття вагомим було розуміння тогочасною духовною елітою засадничих ідей, пов’язаних із усвідомленням єдності руської землі, її величчя, причетності до “роду руського” [7, с. 143], що проходить червоною

стрічкою крізь головні пам’ятки середньовічної християнської держави.

До вершин історико-філософської думки відносимо також “Києво-Печерський патерик”, складовими якого є “Слово про перших чорноризців печерських”, “Житіє Феодосія ігумена Печерського”, підготовлене Нестором. “Житіє...” стало новим жанром давньоруської літератури наприкінці XI століття. Написане у його 80-х, воно започатковує жанр біографістики в історичній думці, вміло поєднуючи світові традиції написання подібних творів із специфікою національного характеру. Автору вдалося сформулювати зразковий приклад служіння Богу і церкві, поєднуючи християнські та моральні чесноти, утверджуючи авторитет церковної інтелігенції у суспільстві. Підтримується ідея розуміння між церквою та князівською владою, адже “найбільше любив блаженного христорубивий князь Ізяслав, що сидів тоді на престолі батька свого і часто кликав його до себе, багато разів і сам приходив до нього і, наситившись духовними бесідами, повертався” [12, с. 215]. Образ руського чернецтва презентує ще одну важливу рису поведінки, що мали би стати взірцем для нашої спільноти – надзвичайну смиренність і працелюбство, котрі неодноразово згадуються у біографії Феодосія: “...ще і в пекарню часто ходив, і з пекарями з великою радістю тісто вимішував...” та ін. [12, с. 217].

Сам Феодосій був автором достойних творів на релігійну тематику, що ревно стояли на захисті православної віри, формуючи УНІ у річищі незалежної держави, оскільки у середньовічній Європі церква була основним фундаментом державної конструкції. Його життя стало зразком високого служіння церкві: в неповні двадцять п’ять років, ставши священиком, згодом ігуменом Печерського монастиря, був поводителем чернецтва. Його твори “Послання преподобного Феодосія”, “Повчання преподобного Феодосія”, “Повчання прп. Феодосія Печерського на Велику Чотиридесятницю”, що введені до наукового обігу в 40-50-х роках XIX століття, об’єднані захистом православної церкви від католицизму. “Тому слід цуратися віри латинської, і звичаїв їхніх не дотримуватися...” – наголошував Феодосій [12, с. 180]. Отож ідея української нації, презентована поколінням, яке жило в умовах розвитку та утвердження церковно-аскетичних канонів, додала нових штрихів до розуміння розбудови, могутності та

величі Руської землі на світоглядних засадах православ'я.

Ідея турботи про церкву виразно простежується у творчості відомого політичного діяча, мислителя Володимира Мономаха. Його праці “Грамматика до Олега Святославовича”, “Молитва”, “Повчання” доленосно вплинули на формування історичної, філософської думки і стали віддзеркаленням поглядів князівської знаті першої третини XII ст. Досвід життєвого шляху цього достойника праукраїнства дозволив визначити три важливих чесноти для нащадків: покаєння, сльози, милостиня [13, с. 264]. Володимир Мономах закликав до підтримки убогих, бідних, удів задля спасіння своїх душ. Формулою добродісного життя стала пошана до старшого покоління як до отців, а до “молодих – як до братів”, не лінуватися, навчатися, “як батько мій, дома сидячи, вивчив п'ять мов [13, с. 265–266]. Відтак могутність князівської влади базувалася на духовній та світській мудрості. Окрім цього, добродісність князя мала виразно “сердечний” характер, оскільки “Повчання” супроводжується апеляцією до “серця і душі” нащадків, що сигналізувало про позиціонування “філософії серця” у передовій українській думці.

Князь виступав адептом заповіді захисту слабшого, що, звісно, імпонувало йому як особистості, так і було вимогою часу з огляду на потребу закріплення недоторканості уділів та їх автономності. Кожна епоха додавала своє розуміння ідеї нації, що головню залежало від нагальних завдань історичного часу. Так, період Володимира Мономаха додав до усвідомлення спільності походження і спільності минулого, звідси – “ми роду руського”, “землі руської”, потреби захисту православної віри і розбудови держави, ідеї єдності Русі. Тому автор “Повчання” категорично відмовляється “приєднатися до братів”, “вигнати Ростиславовичів”, “і волость їхню відібрати” [13, с. 262].

Ідея єдності праукраїнців-русинів стала визначальною у пам'ятці давньоукраїнської культури, літератури, історичної думки – “Слові о полку Ігоревім”, написаного не пізніше 1187 року [14, с. 6]. Твір побудований на реальних подіях української історії – поході новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича проти половців 1185 року, частково нагадуючи інформацію про цей похід, поміщену в Іпатіївському зводі за цей же рік. За умов політичної роздрібленості (за сто років – із 1146 по 1246 – київський престол переходив

46 разів до різних представників князівських династій) національна ідея набуває нового звучання – об'єднання зусиль провідної верстви проти внутрішньої ворожнечі, що особливо актуалізувалося у перипетіях і драматизмі постійної зовнішньої агресії.

Цей знаменитий твір знайдено графом Мусінім-Пушкінім у монастирі на Московщині та оприлюднено у 1800 році. За задумом пам'ятку поділено на кілька частин. Перша демонструє язичницькі впливи на світогляд русичів – віра у сонячне затемнення, зловісні прикмети та ін. Та новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича це не зупиняє, як і його сина та племінника. Перший бій завершився перемогою, але другий мав неочікуваний результат через зраду і втечу наближених до князя осіб. У другій частині присутній заклик князів до єдності та помсти ворогам устами київського князя Святослава. Плач Ярославни, дружини Ігоря, ще більше напружує ситуацію. У загальну канву логічно вписується одна із головних ідей – неможливість одноосібно подолати ворога. Автор “Слова...” добре обізнаний з історією праукраїнського народу, що дозволяє йому наводити приклади із князювання 30 осіб з детальним аналізом їх внеску в руське державотворення. Таким чином твір є відображенням того рівня історичних знань, що були характерними для руських інтелектуалів XII століття, засвідчив поєднання християнських цінностей і язичницьких уявлень й слугував декларацією державницької платформи провідної верстви, яка зрозуміла значення єдності для існування і поступального розвитку Русі-України.

Національну ідею як ідею єдності Русі, незалежності руської церкви та самостійності держави декларовано у єдиному творі письменника, церковного та суспільно-політичного діяча Кліма Смолятича – у “Посланні, написаному Климом, митрополитом руським, священнику Фомі і розтлумачене Афанасієм-ченцем”. Клим Смолятич, завдяки підтримці київського князя Ізяслава, у 1147 році став митрополитом Русі, другим після Іларіона русичем-митрополитом. У формі дискусії між Климом та Фоною про тлумачення Святого Письма розгорнуто роздуми про послідовні етапи розвитку людства – “закон”, “благодать”, “істину”. Автор реконструював античні твори Гомера та Платона, проявив глибокі знання Євангелія, зосереджуючи увагу не лише на глибоко релігійних справах, а й

звертаючись до політичних сторінок, пов'язаних із постаттю улюбленого князя Ізяслава. На тлі міжусобної боротьби за київський престол руська еліта все ж зуміла сконцентрувати зусилля на богословських питаннях.

Ораторська література презентована працями не лише Кліма Смолятича, Луки Жидяти, а й Кирила Туровського, котрий був єпископом з ініціативи турівського князя Юрія Ярославовича. Історичним фоном його твору “Причта про людську душу, і про тіло, і про порушення Божої Заповіді, і про воскресіння тіла людського, і про страшний суд, і про муки” стало загострення міжкнязівських суперечок, а відтак пов'язане із діяльністю володимиро-суздальського князя Андрія Боголюбського, який прагнув незалежності від Києва. Глибокі роздуми про філософію життя, смиренність, законопослушенство, слідування Божим заповідям розгортаються на фоні притчі про сліпого і кульгавого як тандему духовного і тілесного у людському житті. Як зазначають дослідники, притча сповідувала ідею наявності власної церковної ієрархії, незалежної від Візантії, що створювало додаткові позитиви існування незалежної і політично стабільної Руської держави [6, с. 89]. Таким чином УНІ отримала нові штрихи в контексті не тільки захисту православної віри, а й позиціонування її автокефальності.

Ідея руської землі виразно окреслюється в епічних творах, що також містять історичний компонент українознавчих знань. До них відносимо “Слово про погибель руської землі”, що було складовою великого твору, написаного в умовах боротьби з монголо-татарами. Хоча твір не дійшов до нас у повному обсязі, але на підставі уривку зрозумілі почуття автора, який усвідомлює велич Руської землі, що підкреслено описом її кордонів та утвердженням могутності у стосунках із половцями, угорцями, шведами, норвежцями, візантійцями та ін., наповненої “...садами монастирськими і будовами церковними, князями грізними і боярами чесними – вельможами численними. Всього еси наповнена, земля Руськая, о правовірна віра християнська!” [15, с. 424].

Руську землю як цілісність оспівано у пам'ятках періоду Галицько-Волинської держави. Продовжувалася літописна традиція, що вилилася у формі Галицько-Волинського літопису як логічного продовження Київського літопису. Інформацію про події галицько-волинської історії, а найбільше українсько-

польські та українсько-угорські стосунки, знаходимо у структурі Київського літопису, зокрема повісті про князя Ізяслава. “Повість про осліплення Василька” – тербовлянського князя Василька Ростиславовича у 1097 році волинським князем Давидом Ігоровичем – увійшла до складу “Повісті врем'яних літ”. Сегментація подій названої історії у загально-руську канву, що презентували пам'ятки середньовіччя, цілком відповідає перебігові реальних подій, у яких образ “галицько-волинського князівства” структуровано в Київську Русь, котрий згодом став її логічним продовженням, відновленням традиції державотворення на західноукраїнських землях. Утворення об'єднаної Галицько-Волинської держави з центром у Галичі було подією великої історичної вагомості, оскільки саме тут сформувався міцний політичний організм, що продовжив державницьку традицію Київської Русі. Оволодівши значною частиною давньоруської спадщини, нова держава за розмірами своїх володінь не поступалася Священній Римській імперії. Причому в цей час, як і в період Київської Русі, церква залишалася провідником національної ідеї, виступала на сторожі державності, впливала на розвиток наукової думки, хоча й у її векторі діяльності спостерігалось певне розширення контактів у західному напрямку. Це особливо помітно у період державотворчої діяльності Данила Галицького, його наступників, котрі тісно контактували з Римом.

Опрацьовані наукові традиції у формі літописів продовжуються у Галицько-Волинській державі, літопис котрої, підготовлений у XIII столітті, присвячений подіям 1201–92 рокам. Його складовими стали правові документи – акти, грамоти, уривки з історичних творів, воєнні повісті, епізоди з інших літописів, донесення послів, візантійський хронограф, хроніки Георгія Амартола, “Олександрія”. Використання широкої джерельної бази, елементи аналізу історичних подій вказують на вищий рівень розвитку наукових знань. Оскільки літопис розпочинається 1201 роком, то зрозуміло, що основна увага зосереджена на постаті сина Романа Мстиславовича – Данилі Галицькому, котрий пройшов нелегкий шлях до князівського престолу, укріпивши державу в боротьбі з монголо-татарами. Друга частина літопису описує з елементами аналізу князювання Василька Романовича, сина Володимира та Мстислава Даниловича, на теренах Волині.

Ідея єдності руської землі є провідною у цей історичний період. Тому галицькі літописці з повагою і шаную змальовують портрет Романа Мстиславовича, який зумів зібрати “докупи” руські землі. Володаря, нащадка роду Мономаховичів, величали “великим князем”, “царем”, “самодержцем усея Русі”. Традиції наступності українського буття, спадковості поколінь, що формували національну пам’ять, майстерно передано через постать Романа Мстиславовича, котрий мужньо вів боротьбу із половецьким степом. Така увага літописців до військових подій була даниною часу, з однієї сторони, а з іншої – спонукала до роздумів про роль зовнішнього фактору в українській історії, що особливо актуалізовано за правління Данила Галицького в лоні визвольної боротьби з монголо-татарами.

У творі оспівуються подвиги Данила Галицького, прославляються його мужність і мудрість. Він – захисник рідної землі, дипломат і будівничий. Літописець виправдовує політику стосовно галицького боярства, яке не завжди займало конструктивну позицію. Цілісність держави була запорукою успішної боротьби із монголо-татарами, польськими, угорськими, литовським завойовниками. Ціле-спрямована внутрішня і зовнішня політика, яка висвітлена літописцем, дозволила об’єднати всю Південно-Західну Русь, узалежнити Київ, адже у свідомості еліти володіння Києвом давало “права” на володіння всією Руссю.

Галицько-Волинський літопис ширше, аніж пам’ятки попередньої доби, розмірковує над походженням князівської влади, над стосунками князя із провідною верствою – галицьким боярством, над розподілом повноважень між двома владними угрупованнями. У такий спосіб обстоюється авторитет князівської влади, яка була запорукою внутрішньої та зовнішньої стабільності держави як спадкоємиці Київської Русі. Як образ київських князів, так і галицько-волинських, презентував найвищі чесноти суспільства. Автор Волинського літопису як особливий поціновувач книжної мудрості величає Володимира Васильовича “філософом”, “книжником”. І не даремно, адже князь підтримував освіту, був меценатом монастирів, чимало книг переписав власноруч.

Отже, аналіз писемних пам’яток періоду Київської Русі та Галицько-Волинської держави засвідчує присутність національної ідеї серед провідної верстви. Об’єднавчою думкою інтелектуалів середньовічної доби стала ідея

приналежності до руської землі, її соборності на православних засадах, що згодом пройде червоною стрічкою через устремління еліти литовсько-польського періоду, ментально увиразниться в козацьку добу. Прикметною особливістю середньовічних знань була їх релігійна спрямованість, що конкретизувало вплив церкви на суспільно-політичні реалії, моральні та світоглядні устої тогочасного суспільного загалу.

1. Франко І. Поза межами можливого / Націоналізм: Антологія. – 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 435–446.

2. Масляк Л. Місія української нації й українська національна ідея // Українознавство. – 2003. – Ч. 2–3 (7–8). – С. 75–79.

3. Кононенко П.П. Українська національна ідея. Проблеми методології // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства [за заг. ред. П.П. Кононенка]. – К.: Укр. агентство інформації та друку, 2008. – Т. XIX. – С. 7–24.

4. Лісовий В. Що таке національна (українська) ідея? / Націоналізм: Антологія. – 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – 684 с.

5. Горський В. Філософські ідеї в культурі Київської Русі XI-на початку XII вв. – К.: Наукова думка, 1988. – 396 с.

6. Сліпушко О. Київська держава: Суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–середина XIV століть) // Україна: антологія пам’яток державотворення, X–XX ст.: у десяти томах / редкол.: І.М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – Т.І. Київська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С. 60–106.

7. Повість врем’яних літ / Україна: антологія пам’яток державотворення, X–XX ст.: у десяти томах / редкол.: І.М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – Т.І. Київська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С. 142–179.

8. Статут великого князя Ярослава / Україна: антологія пам’яток державотворення, X–XX ст.: у десяти томах / редкол.: І.М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – Т.І. Київська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С. 106–107.

9. Павленко Ю. Цивілізаційна природа України та глобальні протиріччя сучасного світу / Давньоруське любомудріє: Тексти і контексти / Нац. ун-т “Києво-Могилянська акад.”; Упор.: О. Вдовина, Ю. Завгородній. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – С. 357–374.

10. *Ларіон Київський*. Слово про Закон і Благодать / Україна: антологія пам'яток державотворення, X–XX ст.: у десяти томах / редкол.: І.М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – Т.І. Києворуська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С. 114–134.

11. *Київський літопис* / Україна: антологія пам'яток державотворення, X–XX ст.: у десяти томах / редкол.: І.М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – Т.І. Києворуська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С. 329–382.

12. *Нестор*. Житіє преподобного отця нашого Феодосія, ігумена печерського / Україна: антологія пам'яток державотворення, X–XX ст.: у десяти томах / редкол.: І.М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – Т.І. Києворуська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С. 198–241.

13. *Володимир Мономах*. Повчання / Україна: антологія пам'яток державотворення, X–XX ст.: у десяти томах / редкол.: І.М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – Т.І. Києворуська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С. 262–271.

14. *Павличко Д.* Українська національна ідея: Інавгурац. лекція почесного професора Нац. ун-ту “Києво-Могилянська академія”, 1 вересня, 2002 р. – К: Вид-дід “КМ Академія”, 2002. – 58 с.

15. *Воїнська повість про Данила Галицького* / Україна: антологія пам'яток державотворення, X–XX ст.: у десяти томах / редкол.: І.М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – Т.І. Києворуська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С. 424–426.

АНОТАЦІЯ

Гомотюк Оксана Євгенівна.

Ціннісні орієнтації української еліти княжої доби.

В контексті аналізу писемних пам'яток княжої доби окреслено інтелектуальні орієнтири тогочасного суспільства, визначено їх носіїв; здійснено спробу довести наявність української національної ідеї у цей період та досліджено її сутність, шляхи реалізації; аргументовано винятково значущий вплив церкви на формування ідейних цінностей проукраїнського суспільства.

Ключові слова: українська національна ідея, князь, програма державотворення, православна віра, духовність, Київська Русь, Галицько-Волинська держава.

АННОТАЦИЯ

Гомотюк Оксана Евгеньевна.

Ценностные ориентиры элиты княжеского периода.

В контексте анализа письменных памятников княжеского периода изучены ценностные ориентиры русского общества, доказано наличие украинской национальной идеи в это время и обоснованы ее сущность и пути реализации, раскрыто исключительное влияние церкви на форматирование идейных ориентиров проукраинского общества.

Ключевые слова: украинская национальная идея, князь, программа государствосозидания, православная вера, духовность, Киевская Русь, Галицко-Волинское государство.

ANNOTATION

Homotiuk Oksana.

Valuable Orientations of Ukrainian Elite of Prince Era.

In the context of analysis of written tributes of Prince age the intellectual guides of that society have been outlined; the attempt to prove the existence of Ukrainian national idea during that period has been made; its essence and the ways of realization have been investigated; the exceptionally significant influence of church on the formatting the ideological values of pro-Ukrainian society has been substantiated.

Key words: Ukrainian national idea, prince, program of state creation, Orthodoxy, spirituality, Kyiv Rus', Halych-Volyn state.

Надійшла до редакції 25.03.2012.